

Универзитет у Београду, Филолошки факултет и
Филозофски факултет, Београд

DOI 10.5937/kultura1338144M

УДК 81'27:316.75

81'1:165

141.319.8:316.75

оригиналан научни рад

ЈЕЗИК И ИДЕОЛОГИЈА

Сажетак: *Рад се бави везом која се успоставља између језика и идеологије. Идеологија формира (продукује) означитељске структуре којима одређује домене субјективног дјеловања. Субјекат преузима означитељ идеологије, интерпелирајући се у дати идеолошки поредак. Идеологија такође формира структуре разумијевања субјеката које је претходном означитељском праксом интерпелирала. Идеологија тако установљује обрасце преко којих концептира и објашњава разумијевање реалности. Реалност се објашњава сходно препознатљивим схемама дефинисаним културном традицијом. Даље, препознаћемо да сваки од идеолошких центара моћи (односно друштвене групе која тежи одређеним циљевима) формира специфичан дискурс којим потврђују припадност датој интересној сфери. Интересна група говори на одређен начин. На крају рада приказаћемо проблем симболичке доминације, као културне (означитељске) хегемоније коју једна група врши на другој.*

Кључне ријечи: *језик, идеологија, критичка анализа дискурса, симболичка доминација*

Увод¹

Рад се бави анализом односа који се успостављају на релацији језик – идеологија. Наиме, полазећи од Алтисеровог (Louis Althusser) термина интерпелације, гдје се субјекат формира на основу означитеља којим га идеологија „прошива“, показаћемо начин на који језик игра улогу у формирању: а) когнитивних схема (или како ћемо их ми назвати структура разумијевања), б) дискурзивних образаца, карактеристичних за друштвене групе - носиоце моћи и в) симболичког капитала (односно, заснивању културне хегемоније).

1 Рад настао у оквиру пројекта: Динамички системи у природи и друштву: Филозофски и емпиријски аспекти бр. 17041.

Идеологија се одржава продукујући означитеље. Ти означитељи детерминишу домене дјеловања које субјект може да обавља у датом идеолошком стицају. На примјер, означитељ идеологије „професор“ бива додијељен индивидуи преко идеолошких државних апарата – у овом случају Универзитета. На тај начин, (доdjелом означитеља) држава успоставља контролу над субјектима (рецимо, означитељ „професор“ иде на „конференције“, „држи предавања“ и сл.) Тиме се спречава потенцијална опасност по устаљени идеолошки поредак. Под претпоставком да сви идеолошки означитељи обављају функције предвиђене идеолошком улогом („пекари“, „професори“, „трговци“ и сл.) могуће је вршити надзор над свим субјектима дате идеологије. Ми ћемо, из лакановске (Jacques Lacan) перспективе, показати како изгледа формирање субјекта у датом систему. Наиме, показаћемо начин на који се означитељ идеологије „доdjељује“ индивидуи – тј. начин на који се индивидуа интерпелира у субјекта.

Међутим, не продукује идеологија искључиво означитеље којима се контролише субјект. Идеологија врши и продукцију вриједносних означитеља којима се структурира свијест (дакле, одређују се когнитивне структуре) субјектата. Идеологија, тако, установљује обрасце преко којих конципира и објашњава разумијевање реалности. Видјећемо како се реалност објашњава сходно препознатљивим схемама дефинисаним културном традицијом. Са тим у вези, биће занимљива Лакофова (George P. Lakoff) анализа рата у Кувајту, која има наративну структуру бајке (са означитељима попут „спасилац“, „зликовац“ и сл.) Идеологија нам не намеће означитељске структуре, које ми треба да прихватимо или одбацимо; идеологија формира предструктуре разумијевања, којим понуђене означитеље разумијевамо чак и прије него што смо стигли да о њима размислимо. У томе је снага идеологије: она не намеће вриједности које продукује, него оформљава структуре разумијевања којима ми те вриједности *a priori* усвајамо.²

Даље, препознаћемо да сваки од идеолошких центара моћи (односно друштвене групе која тежи одређеним циљевима) формира специфичан дискурс којим потврђују припадност датој интересној сфери. Интересна група *говори* на одређен

2 Овдје треба бити пажљив. Не постоји општа идеолошка структура која управља свим субјектима и вриједностима датог система. Циљ идеологије је очување постојећег класног поретка. Међутим, постоји више идеологија (односно више центара моћи у датом идеолошком стицају), која свака за себе продукује системске означитеље којима успоставља одређене вриједности. Отуд је могуће да се у једном систему јави мноштво различитих, па чак супротстављених, система вриједности.

начин. Тим говором, она се разликује од других група (статусно се позиционира) и тим говором она остварује своју моћ. Међутим, видјећемо да је група у стању да *промије-ни* свој говор, да га усклади са (новим) циљевима и актуелним друштвеним стицајима. Са тим у вези видјећемо како се мијења политички дискурс „од формалног и ригидног стила интервјуа ка интерактивном и уобичајеном начину комуникације“³. На крају рада приказаћемо проблем симболичке доминације, као културне (означитељске) хегемоније коју једна група врши на другој. Та хегемонија условљена је „симболичким капиталом“ и одвија се кроз институције система. „Институције система“ су главна мјеста за продукцију означитеља. Имајући у виду речено, рад ће бити подјелен у четири тематске цјелине:

1. Идеологија и интерпелација
2. Когнитивне схеме
3. Дискурзивна анализа
4. Симболички капитал и хегемонија.

Све четири цјелине имаће за циљ да покажу однос који се успоставља између језика и идеологије.

Идеологија и интерпелација

Чин прибављања означитеља индивидуа (дакле, његова иницијација у субјекта) назван је интерпелацијом.⁴ Алтисер каже: „Категорија субјекта је конститутивна за сваку идеологију, али истовремено додајемо да је *категорија субјекта конститутивна за сваку идеологију само уколико свака идеологија има функцију (која се одређује) “конституисања” конкретних индивидуа као субјекта*“.⁵ Идеологија продукује означитеље којима подјармљује индивидуе стварајући од њих субјекте - знаке. Индивидуа постоји само као теоријски конструкт. У пракси не можемо наћи индивидуу која

3 Blommert J. and Bulcean C., Critical Discours Analysis, *Annual Review of Antropology*, San Diego 2000, pp. 453.

4 Ми интерпелацију схватамо као врсту семиолошке праксе. Она користи системе означавања да би додјелила улоге субјектима на које врши притисак. Ми ћемо стога термин означитељ користити у значењу улоге коју је идеологија у стању да понуди својим индивидуама. Тек када индивидуа одабере свој означитељ, она постаје субјекат (знак) идеологије. Тек такав, формиран субјекат постаје носилац идеологије, постаје њена карика која јој омогућује функционисање (чак и тада када је знак који тај субјект представља неповољан по идеологију, рецимо „лобуњеник“, „анархиста“ и сл).

5 Алтисер Л., *Идеологија и државни идеолошки апарати*, Лозница 2002, стр. 65.

не врши одређену улогу у идеолошком механизму. Ријечју, не можемо наћи индивидуу која већ није постала субјект. Чим је обиљежен, чим му је додат означитељ индивидуа је престала да постоји. Означена, индивидуа постаје *знак система* (субјект) који је *самим чином означавања* постао роб идеологије. Отуд назив „индивидуа” треба схватити условно, као могућност постојања без означитеља, без улоге, без сврхе итд.

Процес идеологизације јесте процес означавања, додјеливања улога које омогућују опстанак идеологији. Отуд, сам процес васпитања и образовања представља нужну продукцију субјеката, који би се на тржишту рада (принципом којим их је идеологија обиљежила: „професори”, „чистачи” и др.) расподјелили на мале зупчанике – чуваре поретка и владајуће класе. Алтисер даље каже: „Репродукција радне снаге захтева не само репродукцију њених вештина, већ истовремено и репродукцију њене потчињености правилима установљеног поретка, то јест, репродукцију потчињавања владајућој идеологији за раднике и репродукцију способности да се тачно манипулише владајућом идеологијом за чиноце експлоатације и угњетавања како би они омогућили доминацију владајуће класе ‘путем речи’”⁶. Владајућа класа, дакле, не излази из домена идеологије, али она може да се користи идеолошким државним апаратима, учвршћујући тако поредак означитеља. На тај начин, владајућа класа држи у својим рукама главне интерпелирајуће механизме којима одређује (профилише) субјекте за устоличење сопствене интерпелације.

Субјектима су, дакле, додијељене улоге. Те улоге одређују и до детаља организују њихов живот. Само такав живот (живот субјекта са улогом или интерпелираног субјекта) одговара идеологији. Интерпелирајући га у свој систем, субјекат постаје безопасан по идеологију. Он постаје слуга улоге коју игра.⁷ Он постаје знак система којег представља. Процесом *означавања*, за Јулију Кристеву (Юлија Крџтева) „друштво

6 Исто, стр. 15.

7 Чак и уколико би та улога била начелно против идеологије. Рецимо улога неког „побуњеника”, чији је основни задатак „борба против система”. Такав субјекат је субјекат исте те идеологије против које се бори. Ријечју идеологија за њега има рјешење управо стога што је његова улога *препозната*, интерпелирана кроз означитељ побуњеника. Он ће или да сноси посљедице које је идеологија прописала за ношење баш таквог означитеља (затвори, менталне институције и сл.) или да промјени интерпелацијски означитељ (да узме уобичајнији идеолошки означитељ: „педагог”, „теоретичар књижевности” и сл.)

хвата, усмерава и надгледа биолошке притиске⁷⁸. Самим тим, та опасност постаје дио друштвеног (идеолошког) механизма, дакле, постаје безопасна.

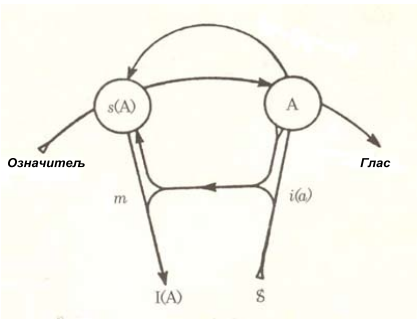
Означавање представља упознавање, дешифровање опасности које намеће *реално*. Реално је за Лакана мјесто дјелања самог означитеља. Означитељи се не везују само за субјекте, него за читаву стварност. Уколико претпоставимо различите означитеље за иста означена (дакле, за неки опипљив реалитет), мијењаће се сам статус тих означитеља. Лакан наводи примјер са тоалетом. Наиме, могућност да двије идентичне просторије добију различите улоге, сходно означитељима којима су детерминисане („мушки“ или „женски“) доказ је вертикалног задирања означитеља у означено. Знак постаје носилац идеологије, а самим тим означено тог знака бива схваћено кроз ту идеолошку матрицу наметнуту и изграђену на бази друштвених (културних) образаца. Тако знак „женски тоалет“ на свом идеолошком фону, заправо, показује да то *није* „мушки тоалет“. Управо стога, свако значење можемо сматрати за идеолошко јер претпоставља формирање знака (то јест избор одређеног означеног за одређени означитељ), који се у структури значења конституише управо тиме што *није* оно што други знакови те структуре јесу, потврђујући тиме домене сопственог значења, односно сопствене интерпелације.

Субјект се за Лакана потврђује кроз идентификацију коју му преко означитеља намеће Други. „У теологији посебно апофатичкој (негативној), друго је упућивало на трансцендент, на Створитеља који се не може свести ни на шта што је створено (...) (према Лакановој формули: `Не постоји друго другог`)). Ваља увек имати на уму ово трансцендентално порекло другог, немогућност његове потпуне емпиризације, иако му историја одређује лица, облике, формуле или фигуре.“⁷⁹ Друго представља почетно стваралачко изходиште, услов свеопштег постојања чије се стварање може изједначити са означавањем. Остајући у домену (пост)структуралистичке терминологије, могли бисмо рећи да је знак који ствара Други, знак који нема свој *траг*. Говор који управо због свог изходишног статуса не може бити деконструисан потенцијалним значењима која би се осликавала у траговима тих знакова. Други је онај који је тајан и који зна тајне. Онај који се угледа на себе и који упориште не тражи изван онога што јесте по себи (отуд `Не постоји друго другог`)).

8 Крестева Ј., Семиотика – критичка наука и/или критика науке, у: *Механизми књижевне комуникације*, стр. 291.

9 Милић Н., *АБЦ Деконструкције*, Београд 1997, стр. 89.

Други представља референтни означитељ. Он је образац на којем су исцртане координате идеологије. Сама идеологија, са својим означитељима, увијек се ослања на Другог као модел преко чијег значења означитељи дате идеологије формирају субјекте-носиоце те идеологије. Субјект је окружен означитељима. Штавише, он је увијек у дијахронијском односу наспрам њих.¹⁰ Њихово значење клизи наспрам субјекта и било би неухватљиво да нема Другог који их пришива (одређује) као *таква* значења. Управо је мјесто Другог, мјесто формирања тачке прошивања (*le point de capiton*) која, заправо, омогућује чин интерпелације на другој страни тог „прошивка“, у означитељском систему идеологије саме. Да бисмо ближе објаснили тачку прошивања, послужићемо се Лакановим графиконом 1:

Графикон 1: Конституисање субјекта¹¹

Линија „Означитељ“ – „Глас“ представља означитељски ланац: скуп означитеља. Тај означитељски ланац пресјечен је у два наврата: тачком A или великим Другим који детерминише (функционално одређује) означитељ $s(A)$ који се налази у другој тачки означитељског ланца. Лакан њихов однос одређује на следећи начин: „Једна (тачка – Н. М.) означена са A , место је означитељског трезора, што неће рећи кода, јер ту се не конзервира једнозначно подударане знака са нечим, него се само означитељ образује из одредљивог синхроничног скупа елемената, у којем сваки елемент одржава само принцип његове опреке сваком другом. Друга тачка, означена са $s(A)$, оно је што можемо назвати пунктуација, у којој се значење образује као завршени продукт“¹². Тачка A накнадно одређује домене значења у тачки $s(A)$. „На овом мјесту налазимо означено, значење које је функција великог

10 Означитељи сада постају знаци идеологије. Они постоје засебно (прије него што се вежу за индивидуу) егзистирајући у симболичким формама чија значења тек накнадно (преко идентификације) формирају субјекте („слобода“, „рат“ и сл.).

11 Видјети у Жижек С., *Сублимни објект идеологије*, Загреб 2002, стр. 144.

12 Лакан Ж., *Списи*, Београд 1983, стр. 283.

Другог – које је произведено као ретроактивни учинак “прошивања”, уназад, од тачке у којој је однос међу лебдећим означитељима фиксиран референцијом на синхронски симболички код.¹³ Та ретроактивност читава се у фиксирању значења које идеолошки означитељ једино може да постигне тиме што ће своју тачку референције пронаћи у Великом Другом (А). На тај начин, Други се јавља као синхронизјска тачка која утиче (фиксира) значења означитеља чије је кретање изопштено из своје дијахронијске проточности. Субјект¹⁴ (прецртано S у доњем десном углу графика) тек треба да прође кроз прошивне тачке које ће га у завршном чину конституисати као субјекта који се идентификовао са означитељем идеологије i(a). Субјектов пут је дакле пут од аксиолошког система који му несвјесно намеће Други до преузимања улоге (интерпелације), којим му идеологија излази у сусрет испуњавајући му жељу: идентификујући га са означитељем који своје упориште тражи у Другом.

Когнитивне схеме

Начин на који индивидуа доживљава свијет условљен је њеним сазнајним способностима. Међутим, само сазнање (пored индивидуалних дистинктивних обиљежја, као што је интелигенција) може бити дефинисано доменом културе у којој је та индивидуа сазријевала. Условљеност индивидуе културом подразумева да (управо због универзалних културних карактеристика инхерентних одређеној нацији, етницитету или било којој социјалној групи) субјекти могу на идентичан начин да схвате одређене друштвене појаве. Међутим, разлика у култури условиће и разлику у конституисању когнитивних схема, које ће опет условити разлику у начину закључивања о одређеној појави. То не значи да когнитивне схеме, које су условљене културом, морају да реферишу ка метафизичким категоријама “истине” и “праведности”. Култура је скуп вриједности (или, ако хоћемо, скуп предрасуда) које једна заједница посједује и чији се аксиолошки поредак конституише идеолошком активношћу (кроз рад институција система и сл). Отуд посљедице културног дјеловања (или когнитивних схема условљених културом) могу често бити неправедне и неистините (Незгода је у том што ми ту “неправедност” и “неистинитост” спознајемо из друге идеолошке перспективе, која такође може бити схваћена као неправедна.) Паул Димађо (Paul DiMaggio), диску-

13 Жижек С., нав. дело, стр. 146.

14 Ријеч је заправо о полусубјекту, субјекту који још увијек није спојен са означитељем. Празном субјекту, у алтисеровској терминологији: индивидуи.

тујући о “аутоматској когницији” каже: “Ова рутина (мисли се на рутину аутоматског закључивања - Новак Малешевић) свакодневне когниције ослања се увелико и некритички на схеме које су културно условљене – структуре знања које објашњавају објекте и догађаје и по аутоматизму обезбјеђујући претпоставке о њиховим карактеристикама и односима, условљавају под тим условима непотпуне информације”¹⁵. Ове “непотпуне информације” тичу се културом условљених когнитивних модела (које можемо назвати и предрасудама) којима просуђујемо догађаје у реалном.

Питер Стоквел каже (Peter Stockwel) каже: “Конвенционална комуникација подразумијева свима доступне (shared) (можда универзалне) ИКМ-с (идеализоване когнитивне моделе) и слике-схеме (image-schemas), кроз које ми структурирамо наше разумијевање свијета и кроз које ми структурирамо нове концепте”¹⁶. Начин структурирања сазнајних модела можемо назвати когницијом. Међутим, “идеализовани когнитивни модели” и “слике-схеме” дају универзални хабитус који представља основу за свако даље конципирање и структурирање. То значи да су закључци (имплицитно и само мишљење) везани за идеализоване представе које чине референтни оквир сваког когнитивног процеса. Отуд примање новог садржаја у свијести се препознаје (структурира) преко одређених схема које разврставају и складиште перципирани материјал, односно које нам омогућавају меморисање и употребу запамћених података. Отуд когнитивна лингвистика (КЛ) проучава “универзалне или тоталитарне лингвистичке и концептуалне структуре”¹⁷. На тај начин, покушава се објаснити универзална језичка граматика и закони преко којих се семиотички акти (писање и читање су дио њих) могу спознати.

Култура, дакле, представља вриједносни хабитус који се акумулира генерацијама и преноси на потомке. На тај начин, културна достигнућа омогућавају еволуцију когнитивних схема и перцепције реалног. “Култура омогућава људима да надмаше физичке и когнитивне способности кроз развој и употребу одговарајућих вјештина и предмета. Тако, људи могу да лете, да се пењу на дрвеће, роне, и изводе напредне математичке прорачуне, упркос томе што немају крила, канце, природне сонаре или напредне прорачунске

15 DiMaggio P., Culture and Cognition, *Annual Review of Sociology*, vol. 23, 1997, pp. 269.

16 Stockwell P., Towards a Critical Cognitive Linguistics, in: *Discourses of War and Conflict*, eds. Combrink, A. and Biermann I., Potchefstroom University Press, 2000, pp. 1.

17 Исто, стр. 2.

особине.”¹⁸ Управо стога наш доживљај стварности може бити различит у зависности од културног стадијума којим смо индоктринирани. Међутим, то не значи да се когнитивне схеме унапређују искључиво кроз наслијеђени културни хабитус. Могуће је претпоставити и обрнуто. “Клод Леви Строс (Claude Levi-Strauss) експлицитно је покушао да објасни културу у терминима структуре људског ума. Развио је идеју да једноставна когнитивна диспозиција као што је наклоњеност хијерархијској класификацији или ка бинарним опозицијама игра важну улогу у обликовању комплексног социјалног система као што је сродство и комплексне културне манифестације као што је мит.”¹⁹

Когнитивна лингвистика покушава да пронађе когнитивне схеме у језику. Те когнитивне схеме у овом случају подразумевају би метафорички пренос који се над датим текстом врши да би се информације структурирале под идеализоване (универзалне) когнитивне моделе. Сам текст може у себи да крије схематизоване приказе, са којима смо упознати кроз културну традицију, који су прикривени актуелношћу реалног о којем се пише. Стоквел даље каже: “КЛ се бави углавном концептуалним мапирањем који истичу метафоричност исказа. Ферклау препознаје присутност метафоре, премда је заинтересован за проучавање идеолошких функција, његов системски лингвистички оквир чини га осјетљивим за препознавање идеолошких нијанси у различитим стиловима:

Метафора је значење које представља један аспект искуства преко других термина, и она није ограничена на тип дискурса за које се стереотипно везује – поезију и литературу. Сваки аспект искуства може бити представљен кроз много метафора, и управо је анализа односа између алтернативних метафора првенствени интерес овог текста, јер различите метафоре имају различите идеолошке приступе”²⁰.

Заинтересованост Ферклауа за метафору је искључиво идеолошке природе. То значи да он покушава да одгонетне латентна значења текста која су идеолошки индоктринирана (расизмом, европеизмом и сл). За когнитивну лингвистику метафоричност текста (уколико прихватимо претпоставку да је сваки текст начелно метафоричан) огледа се у препознавању схема које су инхерентне нашим когнитивним моделима (најчешће наслијеђеном културом и социјализацијом).

18 Sperber D. and Hirschfeld L., Culture, Cognition, and Evolution, in: *Encyclopedia of the Cognitive Sciences*, eds. Wilson, R. and Keil F., Cambridge Massachusetts, London England 1999, pp. 8.

19 Исто, стр. 8.

20 Stockwell P., нав. дело, стр. 5.

Управо преко когнитивних схема текст који читамо може да се пренесе на образац који нам је већ познат (априоран) преко наслијеђених културних модела. Тако на примјер проповска структура бајке (са чијим смо наративним моделима упознати интуитивно) може да се примјени на анализу америчко-иранско-кувајтског рата. “Лакоф (Lakoff) наглашава да је ратна прича презентована метафорично као бајка. Као идеалан когнитивни модел, бајка представља добру базу за метафоричку надоградњу. Лакоф црта наратолошки оквир преузет од Пропа, и користи их да би дискутовао о неколико сценарија који су изграђени од стране медија. Ово укључује ‘Сценарио спасавања’, у којем је Кувајт жртва злог Ирака, Сједињене државе представљају хероја, док злочин подразумијева киднаповање и настапствовање; и ‘Сценарио самоодбране’, у којем Ирак и Сједињене Државе остају и даље у својим улогама зликовца и хероја, али свијет је жртва смртоносне пријетње (пријетње по економско здравље), која мора бити ријешена учешћем Алијансе.”²¹ На тај начин, од једне егзистенцијалне кризе (што би рат требао да буде) кроз дискурс се формира површна слика, одређена доменима бајковитих наратолошких пракси, о херојима и зликовцима чији исход треба да се ријеша исправљањем неправди и кажњавањем криваца. Управо је тај патернистичко-идеолошки поглед великих сила условио улогу “хероја”. Отуд је сва матрица сведена на слjedeће: неправда се десила, јунак је угрожен, херој се појављује и спасава јунака, правда је задовољена. То би дакле, био когнитивни оквир у којем Западна идеологија перципира ратове. Међутим, бајковита структура не конституише са само кроз наратолошки оквир кроз којих се сагледава судбина других. Она је имплицирана и кроз елементе које су инхерентне бајци, као што су: магија, животиње које причају и сл.²²

Дискурзивна анализа

Под “дискурсом” подразумијевамо начин говора одређене друштвене групе, која тиме (говором) има за циљ потврђивање сопственог статуса моћи у оквиру идеолошки загарантованих институционалних домена. Идеологија ствара институције да би кроз њих могла да говори.²³

21 Исто, стр. 10.

22 О томе како се конституишу ови наратолошки ексцеси типични за бајку у реалним, ратним оквирима, видјети у *Towards a Critical Cognitive Linguistics*, стр. 14. и даље.

23 У крајњој линији, увијек је идеологија та која говори. Начелно, чак и говор против идеологије је идеолошки говор јер се остварује преко идеолошких државних апарата (школа, установа културе, болница и сл.) и означитеља који се од стране тих институција додјељују индивидуама

На тај начин, обиљежје дискурса условљено је степеном утицаја који је једна друштвена група у стању да изврши на другу групу. Отуд је важно да се дискурс те групе прилагоди рецепијентима који тај говор треба да слиједи. Бломерт и Болсин (Jan Blommert and Chris Bulcean) кажу: “У политичком пољу на примјер, Ферклау (Fairclough) и Моранен (Mauranen) упоређују политичке интервјуе у временском размаку од 35 година и увиђају јасан заокрет од формалног и ригидног стила интервјуа ка интерактивном и уобичајенијем начину комуникације”²⁴. Ова промјена стила у начину обраћања народним масама, у политичком дискурсу има за циљ већу допадљивост и лакши пут ка ширењу и учвршћивању владајуће идеологије. Дискурс постаје флексибилан у слању одређене поруке. Уколико осјети да је одређена форма говора неадекватна (та неадекватност може да буде посљедица културног развоја, појаве нових медија које траже прецизнији и релаксиранији начин комуникативног општења и сл.) дискурс се мијења и прилагођава захтјевима медија кроз које говори, као и захтјевима које му хоризонт очекивања социјалне групе на коју је говор усмјерен намеће.

Сваком исказу инхерентна је одређена идеолошка позадина. Од те позадине се не може побјећи (чак ни онда када је то жеља самог исказа). Управо стога, уколико претпоставимо да постоји мноштво интересних сфера које захтијевају своје дискурзивно уобличење, критичка анализа дискурса не подразумијева само анализу доминантног дискурса предметног кроз институције моћи датог система (са великим темама попут: демократије, социјализма, економије и сл), него и много других, незнатнијих дискурзивних пракси које постају евидентне у локалним сферама живота. Отуд “Због високог лингвистичко-дискурзивног карактера многих промјена у касном модернизму и повећању облика и распрострањености језичких форми, критичка анализа дискурса постаје све важнија у различитим пољима као што су маркетинг, социјална помоћ и политички дискурс”²⁵. Критичка анализа дискурса би дакле подразумијевала:

(професори, инжењери и сл). Под институцијама подразумијевамо означитеље којима идеологија додјељује улоге (функције) у дајој друштвеној заједници. Отуд, сваки *означен* аспект идеологије представља институцију за себе и има могућност *говора*, односно артикулације моћи у циљу учвршћивања и ширења својих позиција.

24 Blommert J. and Bulcean C., *Critical Discours Analysis*, in: *Annual Review of Antropology*, San Diego 2000, pp. 453.

25 Исто, стр. 452. Упоредити са: “Идеја о новом капитализму (New capitalism) чија је основа знање или чији је социо-економски поредак условљен знањем, имплицира такође условљеност дискурсом, сугеришући да језик може имати значајну улогу у савременим социо-економским

1. Препознавање *идеолошке* поруке (“правог значења”), које се из датог дискурса може имплицирати.
2. Проналажење везе између дискурса и друштвене групе којој је тај дискурс инхерентан.

Тео Ван Дијк (Theo van Dijk) анализирајући један чланак из британског магазина *Sun* прокушава да препозна идеолошку интенцију самог чланка (или, да останемо вјерни терминологији коју користимо: дискурса). Текст гласи: “Британија је преплављена таласом илегалних имиграната толико очајних због посла да не бирају шта ће да раде за малу своту новца (*pittance*), робујући иза барова, чистећи хотелске собе и радећи у кухињама”²⁶. Ван Дијк запажа да исказ “раде за малу своту новца”, имплицитно подразумијева да је најезда имиграната опасна за британско друштво због ниске цијене рада коју она успоставља на тржишту. То представља пријетњу одређеном класном слоју у Британији, који ће због конкурентности морати да обори своју цијену рада, што ће условити пад стандарда у нижој средњој класи. Друго запажање, како примјећује Видовсон, може се односити на исказ “робујући иза барова” (*slaving behind bars*). “Термин *робујући* (који је сродан са исказима *роб* и *ропство*) има ин-тертекстуални ехо дискредитујућег дискурса нескривеног расизма који су новине вјероватно хтјеле да избјегну.”²⁷ На тај начин, анализом исказа ми смо утврдили сљедеће: да је дискурс импрегниран латентном идеолошком поруком коју треба открити (у овом случају порука би била да је нижа средња класа у Британији угрожена), да се дискурс обраћа одређеној друштвеној групацији (британском друштву уопште, или специфичније, средњем сталежу британског друштва), да сам дискурс своју поруку некада може да пошаље у нескривеној форми (као што је то случај са примјером *ропства*), док је порука некада прикривена формалнијим језичким апаратом (као у случају “малих свота новца” у примјеру изнад).

Међутим, као што је сваки дискурс идеолошки, тако је и сваки нови дискурс који разобличава идеологију (изграђену

промјенама, него што је имао у прошлости”. Fairclough N., Critical discourse analysis in researching language in the new capitalism: overdetermination, transdisciplinary and textual analysis, *Systemic linguistics and critical discourse analysis*. eds. C. Harrison and L. Young, Continuum, London 2004, стр. 2.

26 Цитирано према Widdowson H., *The Theory and Practice of Critical Discourse Analysis*, in: *Applied Linguistics*, Oxford 1998, pp. 143.

27 Исто, стр. 144.

кроз неки претходни дискурс) такође идеолошки. То значи да и нови дискурс представља једну идеолошку матрицу која своју моћ шири и утемељује кроз институционалне сфере. Видовсон каже: “Ипак, немогуће је емпиријски установити пишчеву интенцију у датом тексту. Интенција је имплицитна закључцима саме анализе, која упућује на аналитичареве априорне претпоставке о пищевој идеолошкој позицији. Ту не постоје везе са читаоцем којем текст упућује своје поруке. Разумијевање се преноси преко заступника, што значи да аналитичар користи лингвистичке исказе селективно да потврди сопствене предрасуде”²⁸. Овим Видовсон подрива сам чин *шчитаванја* идеолошких порука из датог дискурса, као нешто што није емпиријски утемељено (дато као објективна вриједност), већ је производ интерпретаторовог свјесног деконструисања текста да би се потврдила валидност предрасуда које прате интерпретаторову анализу. Отуд су Ван Дијкови закључци, као и закључци самог Видовсона, о поменутом чланку условљени предрасудама које су деконструкцијом текста (или употребом новог идеолошки обојеног дискурса) покушале да се потврде као важеће. Другим ријечима, закључци о угрожености Британаца и расистички испади афирмисани кроз ријеч *ропство* представљају само предрасуде аутора (интерпретатора) који су покушали да нађу афирмацију за сопствене априори стечене ставове, што имплицира да се ти закључци нису никада налазили у тексту који су интерпретирали (или да останемо вјерни Видовсоновој терминологији, такви закључци не могу емпиријски да се потврде као конститутивни за текст који се интерпретирао).

Рекли смо да одређена друштвена група користи дискурс зарад афирмисања моћи. Међутим, сам дискурс за исте циљеве могу да користе и субјекти (дакле, индивидуе већ интерпелиране у систем са означитељем коју им је идеологија додијелила). На тај начин, обиљежја дискурса постају незванична (зато што не морају увијек да буду потврђена кроз институцију) средства дискриминације или одраза моћи над другим субјектима. Тереза Тонус (Terese Thonus) каже: “Одлично познавање језика (Language proficiency) утиче на статус у друштву, чак и када особа, којој језик на којем се споразумијева није нативни, има вишу институционалну позицију, него особа којој је језик општења нативни. Тајлер и Дејвис (Tyler and Davies) истраживали су размјену између корејског интернационалног предавача (International teaching assistant) и америчког студента (...) Било је јасно, да је интернационални предавач коме енглески језик није

28 Исто, стр.143.

био нативни деградирао свој статус у очима студента, што је условило појаву провокација²⁹. Наиме, у овом случају познавање језика појављује се као *означитељ* моћи. Ту више није у питању скривена идеолошка порука која мора бити препозната, овдје је у питању посједовање означитеља моћи (дискурса) којим је субјекат у могућности да артикулише сопствену идеолошку позицију, а самим тим и да се дефинише (означи) као припадник одређеног друштвеног слоја. Непознавање дискурса, чија је употреба уобичајена за институције моћи, условљава искључење из механизма дјеловања саме те институције.

Дискурс је идеолошко оруђе које служи за постизање циљева зацртаних од стране одређене интересне групе. Дискурс се прилагођава хоризонту очекивања (политички или маркетиншки дискурс) и медију кроз који се артикулише.

Симболички капитал и хегемонија

Под “симболичким капиталом” подразумевамо скуп различитих семиотичких пракси одређене друштвене групе. Под термином “семиотичка пракса” подразумевамо категоријски одређене скупове знакова (они дакле могу бити језички, сликовни, опредмећени и сл), који својим значењем имплицирају одређени аксиолошки поредак. Наметање одређених система вриједности може се стога одредити као вид симболичке доминације. Моника Хелер (Monica Heller) каже: “Слиједећи Бурдијеа 1977, 1982, узимам синтагму “симболичка доминација”, којом означавам способност једне социјалне групе да успостави контролу над другом групом тако што ће сопствени поглед на реалност и сопствене културне праксе прогласити највриједнијима и, што је још важније, прогласиће их нормом³⁰. Дакле, симболичка доминација би представљала културну хегемонију (оличену кроз семиотичку праксу: језик, обичаје и др), једне социјалне групе (класе, нације, државе и др.) над другом. Међутим, сама доминација мора да се афирмише у институцијама, које на тај начин постају идеолошки носиоци датог симболичног капитала. Слиједећи даље Монику Хелер, институције можемо дефинисати као: “Конвенционализоване социјалне структуре, које обезбјеђују ресурсе, одређују понашање и

29 Thonus T., Dominance in Academic Writings Tutorials: Gender, Language Proficiency, and the Offering of Suggestions, in: *Discourse and Society*, vol. 10, issue 2, London 1999, pp. 230.

30 Heller M., Language Choice, Social Institutions, and Symbolic Domination, *Language in Society*, vol. 24, issue. 3, 1995, pp. 373.

успостављају значење на начин који је дефинисала социјална група у намјери да унаприједи сопствене интересе³¹.

Симболичка доминација (културна хегемонија)³² представља дакле, идеолошку превласт једне друштвене групе, која свој утицај врши преко институција система. На тај начин, институције представљају центре моћи, идеолошко стециште норме и Закона. Отуд, свака сфера утицаја, свака продукција значајна мора своју поруку да потврди кроз институционалну праксу. У супротном, таква порука остаје жигосана као нелегитимна. Разумије се, поковање Закону представља обавезу сваког члана одређене заједнице. На основу тог закона гради се норма, која имплицира хијерархију и одређује друштвену функцију. Занимљиво је напоменути да норма не мора увијек бити апостериорна категорија, гдје би се одређен закон подједнако примјењивао на свакога након рођења. Норма различито дјелује на популацију која рођењем носи динстинктивна обиљежја пола и социјалног статуса. Тако су, рецимо, одређени религијски закони (који се институционално потврђују и штите казном уколико се норма прекрши), много строжи према жени, него према мушкарцу (можемо дакле рећи да су ови закони априори дискриминаторни, неко је осуђен на лошији положај и прије рођења). Џејлен Хусеин (Jeulan Hussein) каже: “У Оромо подручјима гдје је гада систем слаб, курански и библијски концепти скромности се такође користе да би се провјеравало и контролисало понашање жене³³. На тај начин, жена је онемогућена да обавља друштвене функције, нема право на сопствени избор одјеће и сл. Закони постају валидни тек када се потврде кроз институционални систем и када се за њихово кршење пропише одговарајућа казна. (Занимљиво је напоменути да је у Оромо друштву муж одговоран за понашање своје жене, и он сноси казну за њену евентуалну непослушност.³⁴ Моралност институционализованих закона за идеологију није много битна.

31 Исто, стр. 373.

32 Пошто смо симболичку доминацију одредили као скуп семиотичких пракси, а семиотичку праксу одредили преко аксиолошког поретка који успостављају знакови, јасно је онда да, уколико претпоставимо да ови знакови врше *утицај*, можемо термин симболичка доминација увелико изједначити са термином културна хегемонија. Разумије се, отуд културу можемо да дефинишемо као скуп знакова, који своја значења (имплицитно, сопствене вриједносне норме), намећу и формирају у датим институцијама система.

33 Hussein, J., *A Cultural Representation of Woman in the Oromo Society, African Study Monographs*, vol. 25, issue 3, Kyoto, 2004, pp. 107.

34 О овоме видјети у *A Cultural Representation of Woman in the Oromo Society*, стр. 108.

Међутим, борба за институције, односно за идеолошко легитимисање, може на парадоксалан начин да ограничи утицај одређене социјалне групе. Хелер показује како је у Канади борба франкофоне мањине за сопствене образовне институције дјеловала контрапродуктивно јер је искључила своју заједницу из ширег идеолошког стицаја у којем преовладава англофона популација, што ће рећи институције које штите систем вриједности заснован кроз одређен језик (као једну од семиотичких пракси). Хелер каже: “Институционални монолингвизам франкофоне Канаде је парадоксалан због тога што је то акт отпора, али уједно и производ хијерархијског односа моћи; што значи креирања центара моћи које имају за циљ да обезбједе франкофоним говорницима приступ глобалној економији, али на начин да франкофонија ризикује искључивање себе из свијета енглеског говорног подручја који је константно у експанзији”³⁵. На тај начин, задобијањем својих институција франкофони говорници су ушли у економски систем обезбјеђен идеолошким признавањем, али њихова искључивост према свему нефранкофоном, доводи их у опасност због изолације и социјалне отуђености из ширег друштвеног контекста. Ипак, та искључивост је оправдана. Имајући у виду да се франкофонија у Канади засновала, односно идентитетски формирала, у сукобу са доминантном англофоном идеологијом (отуд “акт отпора”), свако отварање према англофонији (чак и у билингвалном маниру), пријетило би гушењу франкофоне мањине. Другим ријечима, културна хегемонија англофоне већине би током одређеног временског периода у потпуности асимиловала француски језик. Чињеница да се у овом случају француски језик дефинише у идеолошким оквирима као *разлика* у односу на енглески језик, као *отпор* према енглеском језику, условљава ову врсту одбојности формираних профранкофоних институција према другим језичким праксама.

Ипак, апсолутна искључивост из ширег идеолошког стицаја је немогућа. Отуд је и напор франкофоних институција ка устоличењу монолингвизма у свом образовном систему само илузија. “Језик на игралиштима и школским ходницима па чак и конверзациони језик школских другова, у Шамплану као уосталом и у многим другим француским школама у Торонту (као и у већем дијелу Онтарија) је енглески.”³⁶ Шири идеолошки стицај, у којем је своју институционалну аутономију добио француски језик, врши утицај на популацију која похађа француске школе. Тај утицај

35 Heller M., нав. дело, стр. 379.

36 Исто, стр. 385.

је неизбјежан услед велике присутности англофоне језичке културе кроз масовне медије. Тај утицај обезбјеђен је, разуме се, великом економском инфраструктуром англофоне културне идеологије.

Међутим, постоје случајеви када маргинализован језик представља статусни симбол владајуће класе. Кетрин Вулард (Kathryn Woolard) помиње случај карактеристичан за Барселону, гдје је кастиљански језик идеолошки озакоњен језик, док је каталански онај који је маргинализован. Ипак, управо тај маргинализован језик, који нема своју потврду у државним институционалним апаратима носи у себи статусну одлику која разликује вишу од ниже класе. Кетрин Вулард каже: “У Барселони, упркос институционалној доминантности кастиљанског језика, употреба каталонског језика евоцира много више позитивних оцјена, на линији која означава статус, код каталонских и кастиљанских слушаца. Говорници звуче много интелигентније, културније, моћније, самоувјереније и вредније када говоре маргинализованим каталонским језиком, него када причају кастиљанским”³⁷. Каталонски језик представља неку врсту привилегованог знања, које вам омогућује већи друштвени статус. Парадокс је у томе што институције система не стоје иза овог језика, што имплицира да је издвојен из финансијских протока идеолошког крвотока, што са друге стране, његов опстанак може довести у питање. Отуд главно питање није зашто се овај језик сматра вреднијим од кастиљанског, него који су начини његовог опстанка или другим ријечима ко финансира учење каталонског језика. Вулард даље каже: “Каталонски наставља да доминира интерном економском структуром Каталоније (која значајно доприноси Шпанији). Иако је кастиљански језик успјешно заступљен кроз државне институције што његово знање чини условним за приступ државним функцијама, каталонски наставља да доминира газдинствима и менаџменту у приватном сектору, који представљају малу и средњу индустрију. На овој економској бази, као што сам већ раније аргументовала, каталонски језик гради свој ауторитет у народу. Ово значи да ауторитет не мора увијек да буде потврђен кроз школски систем и кроз друге формалне институције, него кроз примарне међуљудске односе и кроз њихову свакодневну, неформалну интеракцију: на радном мјесту, гдје су Каталонци често оснивачи који заузимају високе позиције, док кастиљански говорници представљају обичне раднике; на мјесту боравишта, гдје

37 Woolard K., Language Variation and Cultural Hegemony: Toward an Integration of Sociolinguistic and Social Theory, *American Ethnologist*, vol.12, no. 4, 1985, pp. 741.

Каталонци живе на вриједним локацијама, док кастиљански имигранти живе на периферији”.³⁸

Идеологија опстаје тако што гради означитеље којима додјељује улоге. Сваки од означитеља своју друштвену потврду налази у језику који му је *означио* домене друштвеног дјеловања. Идеологија не може да функционише без језика и обрнуто. Језик је неопходан идеологији да би јој давао законе и означавао домене рада субјеката, као и да би производио санкције за кршење норми које је прописао. Идеологија је са друге стране неопходна језику да би омогућила његов опстанак у институцијама система.

ЛИТЕРАТУРА:

Алтисер Л., *Идеологија и државни идеолошки апарати*, Карпос, Лозница 2002.

Blommert J. and Bulcean C., Critical Discours Analysis, in: *Annual Review of Antropology*, San Diego 2000.

Cameron D., *Linguistic relativity: Benjamin Lee Whorf and the Return of the Repressed*, Qritical quarterly, vol 41, no 2, 1999.

DiMaggio P., Culture and Cognition, in: *Annual Review of Sociology*, vol. 23, 1997.

Fairclough N., Critical discourse analysis in researching language in the new capitalism : overdetermination, transdisciplinary and textual analysis, *Systemic linguistics and critical discourse analysis*, eds. Harrison C. and Young L., Continuum, London 2004.

Heller M., Autonomy and Interdependence: Language in the World, in: *International Journal of Applied Linguistics*, vol. 7, no. 1, 1997.

Heller M., Language Choice, Social Institutions, and Simbolic Domination, in: *Language in Sociaty*, vol. 24, no. 3, 1995.

Hill J. and Mannheim B., Language and World View, in: *Annual Review of Anthropology*, vol. 21, 1992.

Hussein J., A Cultural Representation of Woman in the Oromo Society, *African Study Monographs*, vol. 25, issue 3, Kyoto 2004.

Кристева Ј., Семиотика – критичка наука и/или критика науке, *Механизми књижевне комуникације*, Београд 1983.

Лакан Ж., *Списи*, Просвета, Београд 1983.

Милић Н., *АБЦ Деконструкције*, Народна књига, Алфа, Београд 1997.

Sperber D. and Hirschfeld L., Culture, Cognition, and Evolution, in: *Enciclopedia of the Cognitive Sciences*, eds. Wilson R. и Keil F., Cambridge Massachusetts, London 1999.

38 Исто, стр. 742.

Stockwell P., Towards a Critical Cognitive Linguistics, in: *Discourses of War and Conflict*, eds. Combrink A. and Biermann I., Potchefstroom University Press.

Thonus T., Dominance in Academic Writings Tutorials: Gender, Language Proficiency, and the Offering of Suggestions, in: *Discourse and Society*, vol. 10, issue 2, London 1999.

Woolard K., Language Variation and Cultural Hegemony: Toward an Integration of Sociolinguistic and Social Theory, *American Ethnologist*, vol.12, no. 4, 1985.

Widdowson H., The Theory and Practice of Critical Discourse Analysis, in: *Applied Linguistics*, Oxford, vol 19, Issue 1, 1998.

Wodak R., Mediation Between Discourse and Society: Assessing Cognitive Approaches in CDA, in: *Discours Studies*, 2006.

Жижек С., *Сублимни објект идеологије*, Друштво за теоријску психоанализу, Аркзин, Загреб 2002.

Шуваковић М., *Мартек фаталне фигуре уметника, Меандар*, Загреб 2002.

Novak Malešević
University of Belgrade, Faculty of Philology and
Faculty of Philosophy, Belgrade

LANGUAGE AND IDEOLOGY

Abstract

This paper deals with the connections established between language and ideology. Ideology forms (produces) signifying structures by which it defines domains of a subject's actions. The subject takes on the role of an ideology signifier, interpellating itself into the given ideological order. Also, ideology forms structures of a subject's understanding by having previously interpellated them with the signifying praxis. In this manner, ideology establishes forms through which it conceives and explains the understanding of reality. Reality is then explained by adequate recognizable schemes which are defined by cultural tradition. Furthermore we will notice that every ideological center of power (e.g. regarding social groups which strive to achieve certain goals) forms a specific discourse to assert belonging to a certain sphere of interest. Each interest group *speaks* in a certain way. The paper ends with an analysis of the problem of symbolic domination as a cultural (signifying) hegemony which one group exerts over another.

Key words: *language, ideology, critical discourse analysis, symbolic domination*